

FÖLDESI TAMÁS

Mi jár a bűnért a jogban?

Itt az ideje, hogy megvizsgáljuk: mi jár a bűnért a jogban? Már csak azért is, mert a lehetséges válaszok egy sereg további kérdést vetnek fel.

A téma jelentősége

Az emberek zömének az a véleménye, hogy a bűnért – főleg, ha súlyos – büntetés jár, és a jog vitathatatlan előnyei közé tartozik, hogy megteremti azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik, hogy ezt az alapvető elvet széles körűen alkalmazzák. Más szavakkal: a bűnelkövető megérdemli a büntetést, amelynek arányban kell állnia a bűn nagyságával, és a büntető törvénykönyv tartalmazza a bűnök katalógusát és az értük járó büntetést.

Egy demokratikus állam struktúrája és jogelvei számos vonatkozásban alátámasztani látszanak ezt a feltevést. Ennek bizonyítását a bűn meghatározásával kell kezdenünk. Ha ugyanis a bűn nem bűn, vagy kétségek támaszthatók bűn voltaival kapcsolatban, akkor a „mi jár a bűnért?” kérdés elveszti az értelmét. Ezért nem véletlen, hogy mind a vallási, mind a politikai koncepciókban nagy súlyt fektetnek a bűn bűn voltának igazolására. Ennek ellenére korántsem állítható, hogy az előbbi társadalmi alrendszereknél a bűnlisták – akár csak viszonylag – teljeseek lettek volna. Nem így a jog esetében, ahol a büntető törvénykönyv felsorolja azt a több száz bűncselekményt és vétséget (kis bűncselekményt), amelyet az állam büntetni rendel. Mindennek elvi alapját a bűn meghatározása adja, amelynek segítségével lemérhető, hogy a Btk.-ban felsorolt több száz bűncselekmény eleget tesz-e a bűncselekmények vonatkozásában felállított kritériumoknak. A jogi bűnnek van formális és materiális kritériuma. A formális ismertetőjegy az, hogy a magatartás jogellenes legyen, azaz a jog tiltsa és szankcióval sújtsa. A materiális pedig az, hogy az adott magatartás társadalmilag veszélyes legyen. Ehhez járul még a szubjektív tényező, a bűnösség. Ennek alapján a hatályban lévő magyar büntetőjogi törvény kimondja, hogy *„Bűncselekmény az a szándékos – vagy, ha a törvény a gondatlan elkövetőt is bünteti – gondatlanságból elkövetett cselekedet, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre a törvény büntetés kiszabását*

rendeli” (Btk. 10. §). Ilyen vagy ehhez hasonló definícióval sem a vallási-, sem a politikaibün-meghatározásoknál nem találkozhatunk. Mindez nem jelenti azt, hogy e meghatározással kapcsolatban ne merülnének fel problémák, de a közfelfogás számára kielégítő kritérium a jogellenesség és a társadalmi veszélyesség, amely az erkölcsi rosszallás formájában jelentkezik, valamint a bűnösség. Valamely magatartás bűnné nyilvánítása tehát egyben azt is jelenti, hogy az adott magatartás ellentmond a társadalom többsége által elfogadott erkölcsi értékeknek. A közfelfogást alátámasztó tényezők közé tartozik a *nullum crimen sine lege* (nincs bűn törvény nélkül) emberi jogi alapelve, amely azt mondja ki, hogy csak az országgyűlés többsége által elfogadott törvény állapíthatja meg egy magatartásról, hogy az bűn-e, vagy sem. Tehát a mindenkor hatalomnak önkényesen nincs joga meghatározni, hogy mi bűn, és mi nem az. Ehhez logikailag szorosan kapcsolódik egy másik emberi jogi alapelv: a visszamenő hatály tilalma, amely azt mondja ki, hogy egy újonnan hozott törvény alapján nem lehet visszamenőleg bűnné nyilvánítani azt a magatartást, amely az elkövetés idején még nem volt az. Ehhez fűződik egy másik elv, amely azt mondja ki, hogy büntetés sincs törvény nélkül. Ez a klauzula megint lényeges jelentőséggel bír a törvényesség szempontjából, mert azt tiltja meg, hogy a bűnért járó büntetés önkényes legyen, a bíróság csak olyan büntetést szabhat ki, amelyet a törvény előír. Ezért állapították meg egy alkalommal ironikusan, hogy az ezeken az emberi jogi elveken alapuló büntető törvénykönyv egyben a bűnözők Magna Chartája, amennyiben az a bűnözők azon jogait tartalmazza, hogy csak olyan bűnért ítéljék el, amely benne van a Btk.-ban, és ugyanez vonatkozik a kiszabott büntetésre is.

Tekintettel arra, hogy a közfelfogás a bűnöket társadalmi veszélyességük miatt negatív jelenségeknek tartja – és ez még akkor is igaz, ha nem minden „hivatalos” bünt tart valóságos bűnnek –, két elv jegyében várja el a jogtól, illetve az igazságszolgáltatástól a bűnök üldözését. Az egyik, hogy minden bűnös elnyerje büntetését, másrészt egyetlen ártatlan se bűnhődjön. E tekintetben a most vázolt emberi jogok nyújtanak fogódzót, még akkor is, ha illúzió feltételezni, hogy mind a két követelmény – különböző később vázolandó okok miatt – a maga egészében teljesülhet.

Ha mindezek alapján a tisztelt olvasó azt hiszi, hogy a jog, közelebbről a büntetőjog révén megtaláltuk az egyetlen helyes választ a *mi jár a bűnért?* problémájára, akkor – noha vélekedése nem alap nélküli, mégis – téved. Az itt jelentkező kételyek demonstrálására hadd hivatkozzunk a bűn-büntetés problematika egyik legjelesebb képviselőjére, *David Garlandra*, aki a követ-

kezőket írja: „A 60-as évekig készen kapott válaszok domináltak, mint »Mi a bűnözés, mi a megfelelő büntetés, ki van felhatalmazva büntetni, ki válassza ezt meg«. De a 60-as évek óta a penológiai (büntetőjogi) optimizmusát felváltja a szkepticizmus.”¹ S hogy ez az állítás a magyar büntetőjogi helyzetre is érvényes, hadd támasszam alá az egyik magyar kriminológus véleményével. Palánkai Tiborné erről a következőket írja: „Túlzás nélkül állítható, hogy az utóbbi néhány évben a büntetőjogi felelősség határaitól, a büntetés lényegéről szóló vita vált a büntetőjogi közgondolkodás egyik központi kérdésévé. S ebből azt a következtetést vonja le, hogy a büntetőjog szférájában paradigmaváltásra lenne szükség.”²

A bűn-büntetés problematika nyitott kérdései

Bevezetőül annyit, hogy a bűn és büntetés a büntetőjognak – kortól függetlenül – nem mellékproblémája, hanem központi kérdése. „A bűncselekmény fogalma az anyagi büntetőjog egyik meghatározó alapfogalma. Központi szerepet játszik a büntetőjog rendszerében, a büntető jogi rendszereknek és jogintézményeknek kialakulásában.”³

A következőkben megpróbálom röviden ábrázolni, milyen gondok jelentkeznek a büntetőjog szférájában a bűnnel és a büntetéssel kapcsolatban. Az első kérdés, ami itt felvetődik, az az, hogy ki határozza meg, hogy mi bűn (tabu), és mi nem az, vagy más kifejezéssel: mit tolerál a „bűnmeghatározó”, és mit nem? A vallási bűnök esetében Isten és az ő akaratát közvetítve az egyházak definiálják, a politikánál a hatalom különböző szervei. A jognál a társadalmi fejlődés következtében az államnak van úgynevezett *büntetőjogi monopóliuma*. Ez azért lényeges haladás az előző közállapotokhoz képest, mert megszünteti az önkényes, egyénektől függő, az erőszakon alapuló önbíráskodást. Ez témánkat illetően azt jelenti, hogy egyedül az állam hivatott arra, hogy megmondja, mi a bűn, és milyen büntetés jár érte. (Demokráciában ezt az országgyűlésben törvények útján szabályozzák.)

1 David Garland: Punishment and modern society: A study in a social theory. Clarendon Press, Oxford, 1990, p. 4.

2 Palánkai Tiborné: Hogyan büntessünk a jogállamban, avagy hogyan váltható „apróbb pénzre” a büntetőjogi paradigmaváltás? In: Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára (szerk.): Deviancia, emberi jogok, garanciák. T-Twins Kiadó, Budapest, 1993, 105. o.

3 Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika: Magyar büntető jog. Complex Kiadó, Budapest, 2007, 119. o.

Ez azonban egyrészt azt jelenti, hogy a bűn nem természeti jelenség, nem véletlen, hogy az állatvilág nem ismeri a bűn fogalmát (a ragadozók nem bűnözők, nem gyilkosok). Másrészt viszont azt is, hogy az államnak sajátos szerepe van a bűn létrejöttében, amennyiben bűnné nyilvánítás nélkül nincs jogi bűn. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a tízparancsolattól eltérően a jogi bűnök nem változatlanok és egyetemes érvényűek, akkor kellő élességgel előttünk áll az a probléma, hogy vajon az állam által kriminalizált magatartások tényleg bűnök-e. Vámbéry Ruzstem szerint „*abban a kérdésben, hogy mi legyen büntetendő és mi nem, ép oly kevésbé lehet minden időre, minden országra kiterjedő választ adni*”⁴. S itt a múltba tekintve gondoljunk olyan „bűnökre”, mint a boszorkányság, eretnokség, de lehetne mai példákat is felhozni, így például számos mohamedán államban az alkoholfogyasztás bűnnek számít. Összefoglalva: abból, hogy az állam kriminalizál egy magatartást, nem következik automatikusan, hogy az tényleg bűn. És ennek fordítottja is lehet igaz: egy nem kriminalizált magatartás is lehet – erkölcsileg – bűn.

A bűnné nyilvánítással jelentős felelősség terheli az államot és természetesen a jogalkotókat is. Mi több, van olyan felfogás is, hogy tulajdonképpen az állam „termeli a bűnöket”, mert ha elmaradna a hivatalos bűnné nyilvánítás, nem kerülne sor bűnelkövetésre. Ugyanehhez kapcsolódik a deviancia-probléma, amennyiben az előző felfogás hívei úgy vélik, hogy az igazságszolgáltatás tulajdonképpen deviáncsá nyilvánítja a bűnelkövetőt, aki számos hátrányt szenved, így például büntetett előéletűvé válik. Erről a következőket írja Bárd Károly: „*Az igazságszolgáltatás így a bűnözői identitást kialakulását segíti elő, a jogsértő személy pszichikus struktúrája megváltozik, életének középpontjába a deviancia kerül.*”⁵ A deviancia egyik lehetséges meghatározása a következő: „*Devianciának tekinthető az olyan, az uralkodó formáktól eltérő, vagy közveszélynek minősített viselkedések halmaza, amelyek az adott társadalmi viszonyok között intézményes reakciókat váltanak ki.*”⁶

Ezért számos szerző hangsúlyozza, hogy az állam bányon rendkívül óvatosan a bűnné nyilvánítással. Már Vámbéry Ruzstem is kiemelte, hogy az állam lehetőleg óvakodjék a büntetéssel sújtott cselekedetek felesleges szaporításától.⁷ Hasonló véleményen van a mai szerzők közül Palánkai Tiborné,

4 Palánkai Tiborné: i. m. 20. o.

5 Bárd Károly: A büntető hatalom megosztásának buktatói. KJK, Budapest, 1987, 35. o.

6 Irk Ferenc: Büntemegelőzés és súlypontok. In: Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára (szerk.): Tanulmányok Szabó András 70. születésnapjára. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1998, 115. o.

7 Vámbéry Ruzstem: Büntetőpolitika. In: Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára (szerk.): Deviancia, emberi jogok, garanciák. ELTE Szociológiai Intézet – T-Twins Kiadó, Budapest, 1993, 20. o.

amikor arra utal, hogy a bűnök számát azért kell korlátozni, mert a büntetések csökkentik az elítéltek emberi jogait. Erről a következőket írja: „A büntető hatalom alkotmányos korlátozottsága következtében valamely magatartás bűnné nyilvánításának szükségességét szigorú mércével kell megítélni.”⁸ Ligeti Károly szerint a jogállamiság egyik fontos ismérve, hogy a bűnné nyilvánításnál a törvényalkotó feladata, hogy jogalkotói jogosítványát a legviszsfogottabban alkalmazza.⁹ Így érvényesül az a klasszikus mondás, amely szerint a jog, de különösen a büntetőjog csak *ultima ratio*, azaz végső érv. Ezzel kapcsolatban Ligeti rámutat arra, hogy a büntetőjog általi kriminalizáció csak ott alkalmazandó, ahol más társadalmi kontrollmechanizmusok nem mutatkoznak elégségesnek.¹⁰ (A magyar büntető törvénykönyv különbséget tesz bűncselekmény és vétség között azon az alapon, hogy két évnél súlyosabb szabadságvesztés jár-e az adott magatartásért, ám a mi szempontunkból ez másodlagos kérdés, mindkét forma bűnnek tekinthető.)

Az alkotmányos korlátozottság egyik jellegzetes formája, hogy a törvényhozásnak ügyelnie kell arra, hogy a bűnné nyilvánítás ne ütközzön az alapjogokkal. Ennek egyik jellegzetes példája az a magatartás, amely egyes kisebbségek becsületét vagy más emberi jogait súlyosan sérti, ám ugyanakkor az egyik alapvető jog, az emberi véleményszabadság megnyilvánulása. Mint ismeretes, a törvényhozás több ízben tett kísérletet az ilyen típusú magatartások kriminalizálására, ám a véleményszabadság védelmére hivatkozva az Alkotmánybíróság mindannyiszor megvétózta az adott törvényt. Ugyancsak nincs könnyű helyzetben bármely ország parlamentje, ha arról kell döntenie, hogy az abortuszt bűnné nyilvánítsa-e, vagy sem. Mint ismeretes az egyházaknak az az egyöntetű véleményük, hogy az abortusz bűn, még hozzá a súlyosabbak közül való, mert az abortusz tulajdonképpen az emberölés sajátos formája. (Mivel azonban az teológiai kérdés, hogy emberi lény-e a megtermékenyített petesejt, ami empirikusan nem dönthető el, az Alkotmánybíróság – helyesen – inkompetensnek nyilvánította magát a vita eldöntésére. Az Országgyűlés azonban – amely amúgy semmivel sem volt kompetensebb teológiai kérdésekben – kénytelen volt dönten: bizonyos feltételek mellett nem nyilvánította bűnnek az abortuszt. Hasonló problémák jelentkeznek az eutanázia bűnként való kezelése kapcsán.)

⁸ Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévai Miklós (szerk.): Kriminológiai ismeretek – Bűnözés – Bűnözéskontroll. Corvina Kiadó, Budapest, 1996, 317. o.

⁹ Wiener A. Imre (szerk.): Büntetendőség – büntethetőség. KJK–MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1999, 99. o.

¹⁰ Uo.

Az állam büntetőjogi monopóliumával kapcsolatban ki kell térnünk még egy leegyszerűsített felfogásra, amely szerint mivel az állam az egyetlen, amely bűnné minősíthet egy magatartást, tulajdonképpen az állam szüli a bűnt. Ez a gondolat azonban egy fejtetőre állított logika következménye. Az állam ugyanis csak reagál a nem általa elkövetett bűnökre azáltal, hogy kriminalizálja őket.

Mitől bűn a bűn?

Ha most a tisztelt olvasó netán az ellenkező végletbe esne, és azt gondolná, hogy a bűnök bűn volta általában kétségbe vonható vagy vonandó, akkor meg kell cáfolnom az ilyen irányú kételyeit. Mégpedig két olyan követelmény alapján, amelyeket egy demokratikus állam jogalkotó szervének feltétlenül figyelembe kell vennie. Ez a két tényező a következő: az első a *társadalmi veszélyesség*, a második pedig az adott magatartás bűn voltáról kialakult *közvélemény*. A társadalmi veszélyesség egyik lehetséges definíciója így hangzik: „A köztársaság állami, gazdasági, társadalmi rendjének illetve az állampolgárok személyének, jogainak sérelme vagy veszélyeztetése.”¹¹ (Talán pontosabb lett volna, ha a szerző az állampolgár kifejezés helyett az emberek szót használja, mert akkor a külföldiek ellen elkövetett bűnök is beletartoznának a társadalmi veszélyesség terminusba.)

Békés Imre külön kiemeli, hogy a társadalmi veszélyesség a formális jogellenességgel szemben – amelyet pusztán az tesz jogellenessé, hogy a törvényhozó annak nyilvánítja – materiális jogellenesség, mert a bűnös tartalomra, azaz az általa okozott kárra vagy annak a lehetőségére utal. Nem hallgathatók azonban arról, hogy a társadalmi veszélyesség mint a bűn elengedhetetlen kritériuma sem általánosan elfogadott nézet, a jogászok, jogtudósok egy része úgy véli, hogy ezt a kifejezést ki kellene hagyni a jogi bűn meghatározásából. Mégpedig azon az alapon, hogy ezt a jellemzőt már a szocializmus idején is használták, méghozzá igencsak vitatható tartalommal, ezért ez a kifejezés kompromittálódott. A vitatható tartalom abban állt, hogy számos olyan magatartást is bűnnek nyilvánítottak, ami demokratikus mércével mérve nemhogy nem volt bűn, hanem számos esetben egyenesen erénynek minősült. Ennek egy klasszikus példája az *izgatásnak* nevezett bűncse-

¹¹ Mészáros Ádám: Adalékok a jogellenesség tanához. In: Virág György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 46. OKRI, Budapest, 2009

lekmény, amelyet azok követtek el, akik nyilvánosan merték kritizálni a politikai-társadalmi rendszert. De ugyanez vonatkozott például az úgynevezett *szamizdat* kiadványokra, amelyeket nem a hivatalosan elismert kiadók adtak ki. (Hogy milyen fonákságokhoz vezetett ez a típusú jogalkotás, azt jól demonstrálja a következő példa. 1988-ban valaki nyílt levelezőlapon tett egy-pár rendszert bíráló kijelentést, és ezért egy túlbuzgó postamester izgatás vádjával feljelentette. Az ügy a rendszerváltozás idején került a bíróság elé, ahol is a tárgyalásvezető hevesen gratulált a terheltnek.)

Mindezek alapján többen úgy vélték, hogy a „társadalmi veszélyesség” egy kommunista „trükk”, amelyet önkényes tartalommal lehet kitölteni, és ezért nincs helye egy demokratikus jogrendszerben. Ezzel az értelmezéssel mások – helyesen – nem értettek egyet. Így például *Irk Ferenc* azt írja, hogy nem helyes a társadalmi veszélyességet „szocialista csökevénynek” tartani, mert attól, hogy a szocializmus idején részben visszaéltek ezzel a terminussal, a demokráciának feltétlenül szüksége van egy ilyen tartalmú bűnmeghatározó terminusra ahhoz, hogy a bűn alapja ne csak a jogalkotó döntése legyen, hanem az az objektív kár, amelyet a bűn előidéz. (A részben kifejezés arra utal, hogy a szocializmus korszakában is voltak olyan közbűncselekmények [mint emberölés, rablás, zsarolás], amelyek tényleg társadalmilag veszélyesek voltak.)¹²

Sőt a témáról, egyetértve azzal, hogy a társadalmi veszélyesség szükséges és fontos kategória a büntetőjog számára, magam is írtam egy tanulmányt.¹³

A társadalmi veszélyesség körüli vitában volt olyan szerző is, aki nemcsak szükségesnek tartja a terminus alkalmazását, hanem egyenesen azt emeli ki, hogy a társadalmi veszélyesség kategóriájának a büntetőjogban fontosabb szerepe van, mint más jogágakban.¹⁴

Mindennek nyomán vetődik fel az a probléma, hogy egyáltalán bűnnek tekintendők-e a különböző diktatúrák önkényes, szinte kizárólag rendszervető bűn meghatározásai. S erre a kérdésre nemleges a válasz. Ligeti Károlynak igaza van, amikor a következőket írja erről: „*Büntetendő* (azaz bűn – a szerző megjegyzése) az a cselekmény, amely elkövetése idején a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek szerint bűncselekménynek minősül.”¹⁵ Ennek a követelménynek a diktatúrák büntetőjogának jelentős része nyilván-

¹² Irk Ferenc: i. m. 105. o.

¹³ Földesi Tamás: Gondolatok a társadalmi veszélyesség kategóriájának büntetőjogi szükségességéről. *Belügyi Szemle*, 2003/11–12.

¹⁴ Ligeti Katalin: A jogállami büntetőjogról. In: Wiener A. Imre (szerk.): i. m. 106. o.

¹⁵ Uo. 111. o.

valóban nem felel meg. Annál inkább érvényes rájuk *Radbruch* szállóigévé vált mondása, amely szerint az elviselhetetlenül igazságtalan jog már nem jog. (És akkor természetesen az általa meghatározott bűn sem az.) Hasonló gondolatmenet készítette *Kis Jánost* arra, hogy megkérdőjelezze: a szocializmus joga jog volt-e egyáltalán. De ez nem lett általánosan elfogadott nézet.

S ezzel elérkeztünk a bűn-problematika egyik sarkalatos pontjához, nevezetesen ahhoz, hogy milyen arányban változnak a bűnök, több-e a maradandó bűnállomány, amely ha nem változatlanul is, de korokon átívelő. Ezzel a kérdéssel *Király Tibor* foglalkozott több ízben, és egyértelműen azt állapította meg, hogy a bűn szférájában az állandóság az uralkodó elem, ami arra utal, hogy a bűnné nyilvánítás általában nem önkényesen jön létre. „*A büntetőjogban – úgy látszik – találhatók olyan sajátosságok, amelyek korokon, társadalmi rendszereken is túlmutatnak. Ez kivált kép abban mutatkozik meg, hogy minden büntetőjog nagyrészt azonos jogtárgyakat alkalmaz.*”¹⁶ Mint ahogy abban is van törvényszerűség, hogy egy új politikai rendszerben miért épp azok az új bűnök tűnnek fel, amelyek az új viszonyok között megjelennek.

Ezek után vizsgáljuk meg a másik érvet, amely amellet szól, hogy bűnök túlnyomó többsége valóságos bűn. Ez pedig a társadalom többségének értékítélete arról, hogy a kriminalizált magatartást valóban bűncselekménynek tartják-e. Ennek azért van nagy jelentősége, mert a kriminológiai kutatások szerint lényegesen kevesebben követnek el egy bűncselekményt, ha azt tényleg annak tekintik, mint ha megkérdőjelezzik annak bűn voltát. Ezt a célt azonban csak akkor lehet elérni, ha a büntetőjogi törvényalkotás lényegében összhangban van a lakosság többségének értékítéletével. *Irk Ferenc* abban látja az esetleges sikertelenség okát, hogy „*ebben szerephez jut az a tény, hogy a társadalom és a hatalom értékítélete (jóról, rosszról, ezek mértékéről, társadalmi veszélyességről) olykor messze áll egymástól*”¹⁷. Noha ez az igény vitán felülínek tűnik – figyelembe véve, hogy a törvényhozás a nép által választott képviselők által működik és nekik felelős –, mégsem problémamentes, mert nem arra épül, hogy a társadalom többségének a véleménye helyes-e, igaz-e, hanem arra a pusztá tényre, hogy az adott magatartás kriminalizálásáról mi a véleményük. Másként megfogalmazva: az adott többségi felfogás lehet kisebb-nagyobb mértékben előítéletes, például az úgynevezett romabűnözés tekintetében, és akkor felvetődik a kérdés, melyik elvnek adjon az állam

16 *Király Tibor*: A büntető hatalom korlátai. In: *Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára* (szerk.) (1993): i. m. 79. o.

17 *Irk Ferenc*: A morál és a büntetőjog időszerei kérdései. In: *Irk Ferenc* (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*, 37. *OKRI*, Budapest, 2000, 261. o.

elsőséget. Ezért joggal állapítja meg Ligeti, hogy „*a társadalmi egyetértés szükséges, de nem elégséges*”. S ezen azt érti, hogy a társadalmi egyetértést kritikailag kell szemlélni, értékelve annak tartalmát.¹⁸ (Egy apró példa arra, ahol a lakosság jogtudata elválik a jogétól. A jog szerint a jogi bűn feltétele, hogy az elkövető büntethető legyen. E szerint egy 14 év aluli nem követ el bűnt, bármilyen súlyos legyen is a cselekménye. Viszont az emberek többsége ekkor is bűnnek tekinti az adott tettet.)

Egyébként a szakirodalomban olvashatunk arról, hogy melyek a jog által védendő értékek, és ebből megállapítható, hogy elvontan általában nem nélkülözhetetlenek ezekkel. Így például Irk szerint ezek a következők: „*élet, testi épség, vagyon, szexuális szabadság, kulturális, gazdasági, környezetvédelmi értékek*”¹⁹. Ugyanebben a tanulmányában jogosan utal arra, hogy időnként szükségesnek látszik felülvizsgálni a jogi normarendszert, beleértve a bűnlístat is, főleg ha sokan nem követik a jogot.²⁰

Büntetési kérdőjelek

És ezzel elérkeztünk a *Mi jár a jogban a bűnért?* problematika második nagy kérdéséhez, a büntetés kérdésköréhez. Előre szeretném jelezni, hogy ez a második rész tartalmazza az igazi válaszlehetőségeket, noha kisebb-nagyobb részben itt is maradnak megoldatlanságok. (Ez indokolja a bűnről szóló rész viszonylagos rövidségét. A bűn-probléma itt kihagyhatatlan, de a hangsúly a büntetésen van.)

Szeretném azt is előrebecsátani, hogy mivel filozófiával foglalkozom, az itt jelentkező problémákat filozófiai szemszögből közelítem meg. Mielőtt elkezdeném a kérdések tárgyalását, felsorolom, milyen problémákkal és milyen sorrendben kívánok foglalkozni. Ezek a következők: melyek a büntetés filozófiai alapjai, a rosszért rossz mint igazságossági formula: és ennek részbeni megkérdőjelezése, a büntetés céljai, egyedül a bűnelkövető tehet-e a tetteiért, vagy van-e a különböző társadalmi tényezőknek is szerepük a jogsértésben? Szerepet játszhat-e a kérdés eldöntésében a determinizmus problémája? Mindezek fényében tartható-e a „rosszért rossz jár”, illetve ami nem teljesen azonos az előzővel, a „minél rosszabb, annál jobb” formulája? A tett vagy/és a személyiség legyen-e meghatározó elem a büntetés kiszabá-

18 Ligeti Katalin: i. m. 119. o.

19 Irk Ferenc (2000): i. m. 264. o.

20 Uo. 267. o.

sánál? Mennyire alkalmazható az arányosság elve a büntetés kiszabásánál? Folytatódjon-e az a tendencia, amely az opportunitás térnyerésében fejeződik ki a legalitással szemben? És ezzel párhuzamosan továbbra is érvényesüljön a demokratikus államokban az a tendencia, amely a büntetési rendszer enyhülésében fejeződik ki?

Azzal kezdem, hogy ahogy a bűn emberi „találmány”, úgy a bűnre való reakció is hasonló jellegű. Miként az állatvilág nem ismeri a bűn fogalmát, úgy ismeretlen marad számára a bűnért való felelősség terminusa is. Ha egy állat megsebesít vagy megöl egy embert, csak akkor pusztítják el, ha továbbra is veszélyt jelent az emberekre. Az állat tehát nem bűnözik, nem is felel tetteiért. Az állat idomítható ugyan, de alapjában az ösztönei vezérlik.

Rosszat rosszért?

A felnőtt és ép elméjű ember azonban – legalábbis első megközelítésben – maga dönt cselekedetei felől és felelősséggel tartozik a tetteiért. És mivel az előbbieken tisztáztuk, hogy a bűn társadalmilag általában hátrány, erkölcsi-leg rossz, az egyik adekvát válasz a rossznak rosszal való viszonzása, a bűnnek büntetéssel való kompenzálása. Mi több, a büntetés, történelmileg korántsem véletlenül, a bűnre adott domináns reakció.

A rossznak rosszal való viszonzása – a kereszténység megbocsátás-alternatíváját megelőzően – maga is vallási gyökerekkel bír. Az etalon itt Ádám és Éva bűnbe esése – bűnük engedetlenség Isten akaratával szemben –, és a bűnt Isten szigorú büntetése követi. (Egyebek között az ember nem halhatatlan többé.) Az Ószövetség története arról tanúskodik, hogy az Isten által elrendelt büntetés nem ritka kivétel. (Gondoljunk például Szodomára és Gomorrára.) De a korai természetvallások is ismerik a büntetés intézményét, amely zömmel kompenzációban testesül meg. A büntetés azonban nem önevidens jelenség, nem magától értődő, különösen, ha figyelembe vesszük az itt felmerülő olyan kérdéseket, hogy ki büntessen, mekkora büntetés járjon az adott bűnért stb. Ezekre a kérdésekre a kereszténység elsősorban Isten bizonyos tulajdonságaival válaszol, nevezetesen azzal, hogy Isten nem hazudik, és nem téved, tehát az állításai igazak. Következésképpen aki megsérti Isten utasításait, büntetést érdemel. A büntetés tehát egyben igazságos cselekedet is.

A büntetés szekuláris koncepcióinak egyike szintén az igazságosságra épül. Lényegét egy római jogi alapelv fejezi ki, amely szerint mindenki azt kapja, ami jár neki, amit az illető megérdemel: *Suum cuique tribuere*. Noha

ez a mondás evidensnek látszik, mégis van egy nagy gyengéje. Magától értődőnek látszik, azért mert egyenlőséget feltételez a magatartás és a következmény között. Hiányossága abban áll, hogy nem mondja meg, kinek mi jár, és így igen különböző, sokszor szélsőséges értelmezésekre ad lehetőséget. (A fajüldözők szerint az alsóbbrendűeknek az jár, amit tőlük kapnak.)

E koncepció egyik lényege, hogy kiindulópontja a büntetés célja. Ebből a szempontból erőteljesen jelentkezik az a különbség, amely a bűn és a büntetés között az aktivitás szempontjából fennáll. A bünt ember (emberek) követik el, míg a büntetés, amióta állami monopóliummá vált, az állam feladata. Ezért nem vizsgáltuk, hogy mi a célja a bünt elkövetőnek, mert ez a bűn vonatkozásában rendkívül sokféle lehet, de fontos tényező a büntetés vonatkozásában.

E tekintetben két alapkoncepció alakult ki, amelyet a szakirodalomban egyesek abszolút, illetve relatív elméletnek neveznek.²¹

Az abszolút elmélet szerint, amelyet *Platón* és *Arisztotelész* fejtett ki elsőként, azért kell a bűnelkövetőt büntetni, mert bűnözött, megsértette a jogot és az erkölcsöt. Ezért a büntetés az erkölcsi és a jogrend helyreállítását szolgálja. Ez a koncepció igazságosság elvű, amennyiben a büntetést igazságos megtorlásnak tekinti, arányos viszonzásnak az általa okozott rosszért. *Arisztotelész* a büntetést a kiegyenlítő igazságosság mintapéldájának tekinti.²² (A „megtorlás” terminusnak egyesek számára rossz kicsengése van, mert azt a bosszúállással azonosítják. Ezért *Szabó András*, aki ennek a koncepciónak híve, azt hangsúlyozza, hogy csak a megalázó, lealacsonyító megtorlás elvetendő. Amire a történelemben rengeteg példa volt.²³)

Ezt a felfogást vallotta magáénak *Aquinói Szent Tamás* is, ő a büntetésben az egyensúly helyreállítását látta, és nyomában ez a büntetésindoklás általános természetjogi elvvé vált, amelynek máig számos követője van. Köztük a magyar kriminológusok egy része is, élükön *Szabó András* akadémikussal.

Az abszolút elmélet azonban kezdettől kritikusaira akadt, és a bírálatok nyomán létrejött egy másik hipotézis, amely a relatív elmélet nevet kapta. Ennek megalapozója *Prótagorasz* volt, ő azt hirdette, hogy a megvalósult bűncselekményt nem lehet meg nem történné tenni, ezért a büntetés célja a jövőre kell hogy irányuljon: azért kell büntetni, hogy a jövőben se a bűnös, se mások ne kövessenek el hasonló bűncselekményt.²⁴ Ebben az elképzelés-

21 Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika: i. m. 294. o.

22 Horváth Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 28. o.

23 Szabó András: A büntett és büntetése. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979, 89. o.

24 Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika: i. m. 297. o.

ben némileg háttérbe szorul az igazságosság, amennyiben a fő szempont nem az, hogy az elkövető a bűnével arányos büntetést kapjon, hanem az, hogy a büntetés kellő visszatartó hatást érjen el. Ennek a koncepciónak nagy kérdése, hogyan, milyen büntetésekkel lehet a kellő prevenciót elérni. Itt alapjában két lehetőség van. Az egyik, hogy minél kegyetlenebb, embertelenebb büntetéseket kell alkalmazni, mert ezek gyakorolják a legelrettetőbb hatást a potenciális bűnözőkre. Sajnos mind az ókorban, mind a középkorban a felvilágosodásig ez volt az uralkodó vélemény és a tényleges gyakorlat, amelyben a kegyetlen halálbüntetés és a testcsonkítás (és ugyancsak ezzel összefüggésben a kínzás legkülönbözőbb verziói is) megengedett volt.

A másik koncepció, amelynek fő képviselője *Montesquieu* és *Beccaria* volt, az ellenkezőjét hirdette: azt állították, hogy nem a büntetések szigorja az igazán elrettető, hanem az elkerülhetetlensége. A bűnözők jelentős része ugyanis a bűn elkövetése előtt kalkulál, felméri, hogy mennyire kockázatos a bűncselekmény, mekkora az esélye annak, hogy felelősségre vonják. Ha tehát nagy az esélye az elfogásnak, gyakran elállnak a bűnelkövetéstől.

A prevenció elméletet annak idején *Kant* is élesen bírálta. Nézete szerint ugyanis igazságtalanság egy bűnelkövetővel szemben, ha azért kap lényegesen szigorúbb büntetést, mint amilyet megérdemelt volna, hogy hasznossági alapon másokat elriasszanak.

Felhozható azonban más érv is a relatív elmélettel szemben. Nevezetesen az, hogy a büntetés nagyságának igazolásánál teljesen elvonatkoztat attól, hogy mennyire felelős a bűnös az általa elkövetett tettetért.

E kérdést illetően két álláspont alakult ki: az egyik szerint egy bűncselekmény elkövetéséért egyedül és kizárólag a tettes felelős, aki szabad akaratla határozva el is állhatott volna a tettetől. Ez a felfogás dominált az ókorban és a középkorban, de nyomokban ma is számos helyen – legalább hallgatólagoosan – fellelhető. Ez a nézet jelentős mértékben hozzájárult a bűnözőkkel való embertelen bánásmódhoz és ítélkezéshez, mert abban konkludált, hogy a bűnelkövető velejéig gonosz ember és ezért bűnözött. Ezzel szemben a modern szociológiai és kriminológiai kutatások *Durkheim* óta feltárták, hogy a bűnelkövetés az esetek jelentős részében nem egyedül az elkövető számlájára írható, mert abban közrejátszik számos társadalmi tényező. Ilyenek például az úgynevezett kriminogén tényezők, amelyek együttese jelentős befolyást gyakorol az elkövetőre. Másként kifejezve: ezek megléte esetén sokkal nagyobb az esély, hogy valaki bűnözővé válik. S itt ismét egy arisztotelészi mondást kell felidézünk, amely szerint az egyenlő mérce alkalmazása egyenlőtlen emberekre igazságtalanság. Egyébiránt a két irányzatnak van

egyesült államokbeli modern elnevezése is, amely szerint, aki azt vallja, hogy a bűnért kizárólag a tettes felelős, az a konzervatív irányzathoz tartozik, míg aki az ellenkezőjét, az liberális.²⁵

Az utóbbi időben történtek kísérletek a két elképzelés egyesítésére, de ez, nézetem szerint, csak bizonyos fokig sikerülhet a két koncepció ellentétes elemei miatt.

A büntetés célját illető két válasz: az igazságos megtorlás és a prevenció azonban korántsem jelent problémamentes megoldást a *mi jár a bűnért?* kérdésére. Vizsgáljunk meg ezek közül néhányat! Az első nehézség azzal kapcsolatban jelentkezik, hogy ki és mennyire felelős az elkövetett bűnért. Első megközelítésben a válasz egyszerűnek látszik: ki más lenne, mint az elkövető. És valóban, az ókorban és a középkorban ez volt az uralkodó felfogás, amely egyben ideológiai alapot adott a legelrettentőbb büntetésekre. A modern kriminológia (amely némileg leegyszerűsítve a büntetőjog szociológiája) azonban feltárta, hogy a bűnesetek jelentős részénél nem egyedül a terhelt a felelős, hanem a társadalom is. Így például korántsem véletlen, hogy aki egy olyan családban nő fel, ahol több bűnöző akad, az sokkal gyakrabban válik bűnelkövetővé, mint ahol ennek az ellenkezője a jellemző. Ám a nagy kérdés az, hogy mennyire vegye figyelembe a bíróság a felelősség részbeni megosztottságát. Ennek hiányzik a tudományosan megalapozott mércéje. Mindazonáltal az új álláspont annyiban érvényesül, hogy a büntetések tendenciája a felvilágosodás óta enyhül, humanizálódik, ebben jelentős érdemei vannak Beccariának, aki – helyesen – azt hirdette, hogy nem a büntetések szigorja, hanem elmaradhatatlansága az, ami bizonyos fokig visszatartja az embereket a bűnözéstől. Mindamellett hangsúlyozni kell, hogy ez csak tendencia, mert a huszadik század diktatúráinak egy része a haláltáborokkal példát mutatott ennek ellenkezőjére is.

Az arányosság problematikája

A következő problémakör, amely az igazságos megtorlás elvével kapcsolatban felmerül, az arányosság elvével összefüggésben jelentkezik. Az arányosság princípiuma azt mondja ki, hogy a büntetés nagyságának arányban kell állnia az elkövetett bűn nagyságával. Ez logikus következménye az igazságos

²⁵ Kerecsi Klára: A kriminológia és a büntetőpolitika kapcsolata. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 41. OKRI, Budapest, 2003, 153. o.

megtorlás elvének: ha az igazságos megtorlás arra épül, hogy a rosszért rossz jár, akkor a büntetésnek arányban kell állnia az elkövetett bűn súlyosságával. Hogy egy elemi példával éljek, ha összehasonlítjuk a lopást, a rablást és a gyilkosságot, akkor nyilvánvaló, hogy az ezekért járó büntetéseknek növekvőnek kell lenniük, mivel az elkövetett bűnök is nagyságrendileg különböznek egymástól. (Az arányosság elvét már Arisztotelész is az igazságos egyenlőtlenség elengedhetetlen kritériumának tartotta.)

Szabó András, az igazságos megtorlás elvének egyik legfőbb magyar értelmezője egyik, tanulmányában a következőképpen próbálja igazolni az arányosság elvét. Kiindulópontja, hogy a büntetés a bűn morális elítélése, ezért kell arányosnak lennie a bűnnel. Ehhez természetesen szükséges a bűn nagyságának ismerete, amelyre két tényező ad alapot: az egyik a bekövetkezett kár, a másik a szubjektív bűnösség foka. Megemlíti, mint lehetséges fokmérőt, a közvélemény konszenzusát is, amelyet az Egyesült Államokban alkalmaznak, ahol kísérletet tettek egy tűzfokú skála kidolgozására, amely a bűn nagyságának mérésére szolgálna. Az arányosság elvének alkalmazása azt is jelenti, hogy olyan büntetési gyakorlatot kell kialakítani, ahol a hasonló bűncselekményekre hasonló büntetéseket szabnak ki. Problémát jelent azonban az, hogy a gyanúsítottak jelentős része büntetett előéletűnek számít, vagyis bűnismétlő, és a kérdés az, megemeli-e, és ha igen, mennyire az elkövetett bűncselekmény súlyát ez a tény, és hogyan tükrözi ezt a büntetés.²⁶

Noha az arányosság elvének alkalmazása mellett súlyos érvek szólnak, egyes büntetőjogászok figyelemre méltó kételyeket fejeztek ki az arányosság princípiumával kapcsolatban. Kövér Ágnes a következőképpen érvel: „Az arányosság mibenléte, azaz hogy mikor milyen tettért milyen büntetést érzünk arányosnak, azonban korántsem ilyen evidens. A bűnözés súlyossága és elterjedtsége nincs kapcsolatban a büntetések súlyosságával és a végrehajtás szigorával.”²⁷

Hasonló véleményen van Horváth Tibor, ő a következőkkel támasztja alá a kétségeit: „Gyakorlatilag nem lehet lemérni a bűncselekmény illetve a büntetés súlyát.” Ehhez hozzáfűzi, hogy „a retribúciós elmélet (az igazságos megtorlás tana) a büntetés szükségességét tulajdonképpen nem indokolja meg, hanem csak adott voltát feltételezi”. Vagyis nem ad választ arra a kérdésre, miért kell „a rosszat rosszal viszonzni”²⁸. Ezeket a kritikákat kiegészítve

²⁶ Ezt a skálát Wolfgang és Sellin adta közre. Thorsten Sellin – Marvin E. Wolfgang: *The Measurement of Delinquency*. John Wiley and Sons, New York, 1964

²⁷ Kövér Ágnes: A büntetés elméletének kritikai megközelítése. In: Irk Ferenc (szerk.): *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 33. OKRI, Budapest, 1996, 86., 87. o.

²⁸ Horváth Tibor: i. m. 108–109. o.

szíthetjük azzal az észrevétellel, hogy rendkívül nehéz az egyes bűncselekményfajtákat összehasonlítani és összemérni. Így például a kémkedést a lopással és a nemi erőszakkal. Természetesen Horváth nem jut el ahhoz a következtetéshez, hogy ezentúl nem kellene a bűncselekményeket büntetni, azonban előtérbe kellene állítani a megelőzést és a prevenciót. Már csak azért sem, mert a prevencióval mint a büntetés lehetséges másik céljával kapcsolatban ugyancsak vannak súlyos fenntartásai, noha a Btk. ezt tartja a büntetés fő céljának. A büntetés célja a Btk. szerint „a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el”.

Horváth szerint „sem általában, sem az egyedi esetekre nézve nincs mérőeszköz arra, hogy mely büntetés illetve milyen fokú büntetés tekinthető visszatartó, elrettentő jellegűnek”²⁹. A prevenciós elméletnek ennél még súlyosabb kritikája az úgynevezett *treatment* koncepció egyesült államokbeli bukása. Ez az irányzat azt tűzte ki célul, hogy addig tartsák fogva az elítélteket, amíg az arra hivatott szakemberek (elsősorban pszichológusok) megállapítják róluk, hogy teljesen reszocializáltak. Ennek érdekében nem is szabtak ki határozott időtartamú büntetéseket. Ez a rendszer azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A visszaesők száma nem csökkent, sőt növekedett.

A *mi jár a bűnért?* problematikának van egy másik megoldandó kérdése, s ez az, hogy mit kell a büntetés alapjául venni. A vitatott kérdés itt az, hogy elegendő-e magát a büntetett számba venni, vagy a vizsgálatnak ki kell terjednie az elkövető társadalmi veszélyességére is. A kérdést illetően Szabó András határozottan azon a véleményen van, hogy a számítás kizárólag a tette irányuljon, és ne terjedjen ki az elkövető személyiségének vizsgálatára. Erről a következőket írja: „A jogszabályok nem a pszichés alkat, nem a személyiség szerkezet sajátosságaira tekintettel állítanak fel tilalmakat és szabályokat, hanem a tettek természete szerint. A tett és a büntetés a büntetőjog felszámolhatatlan alapkategóriái, tehát nem lehet személyiségjellemzőkkel, a pszichikus tulajdonságok leírásával, a büntetést pedig gyógyító vagy pszicho-pedagógiai kezeléssel helyettesíteni.”³⁰ Vannak ezzel szemben olyan vélemények is, amelyek szerint az ítélet meghozatalánál a tettes társadalmi veszélyességére is tekintettel kell lenni.

²⁹ Uo. 119. o.

³⁰ Szabó András: i. m. 90–91. o.

Legalitás és opportunitás

S ezzel elérkeztünk a *mi jár a bűnért?* tematika egyik legfontosabb problémájához: a legalitás és opportunitás viszonyához. Tekintettel arra, hogy ez a két kifejezés nem tartozik a nagyközönség által ismert és gyakran használt terminusokhoz, először tisztázom a két fogalom tartalmát. A *legalitás* elsődlegesen azt jelenti, hogy az arra felhatalmazott jogi szervek kötelesek a bűncselekmények feltárására és büntetésére vonatkozó kötelezettségeiket ellátni. Más szavakkal: a nyomozó hatóság bűncselekmény alapos gyanúja esetén köteles nyomozni, az ügyész köteles vádat emelni, a bíróság köteles a hozzá érkező ügyeket megtárgyalni és ítéletet hozni, a büntetés-végrehajtás pedig köteles a számára kijelölt feladatról, szabadságvesztés esetén a fogva tartásról gondoskodni. Erdei Árpád mutat rá arra, hogy a legalitás a polgári fejlődés vívmánya, mert szemben a középkori privilégiumokra épülő joggyakorlattal, legalábbis a formális jogegyenlőséget próbálta érvényesíteni. A következőket írja erről: „*Megszületésekor az elv éppen azt volt hivatott biztosítani, hogy minden bűncselekmény elkövetőjét annak személyére tekintet nélkül a törvény által előírt büntetéssel sújtsanak.*”³¹ „*A legalitással szemben az opportunitás elvére épülő jogrendszer nem írja elő a hatalom számára valamennyi bűncselekmény feltétel nélküli üldözését, hanem célszerűségi szempontok figyelembevételével a jogalkalmazó döntésétől függ az eljárás. A hatóság széles körű diszkrecionális hatalma lehetőséget teremt a prioritások meghatározására, az igazságszolgáltatásokra szánt erőforrások jobb elosztására és a bűnüldözés a társadalomra leginkább veszélyes cselekedetekre korlátozódhat.*”³² Bárd Károly részletesen elemzi, hogy milyen területeken érvényesülhet a legalitással szemben az opportunitás. Három szférát nevez meg. Az első a felderítés, ahol a nyomozás elrendelőjének diszkrecionális joga van arra, hogy döntsön a folyamat beindításáról. A második az ügyészség, ahol az ügyésznek joga van arra, hogy vádat emeljen, vagy sem. A harmadik a bíróság, ahol a bírónak törvényes lehetősége van arra, hogy elmarasztaló ítélet helyett megrovásban részesítse a terheltet, illetve bizonyos feltételek mellett elrendelje a tárgyalás mellőzését. (Ilyen feltétel, hogy a gyanúsított bevallja a bűncselekmény elkövetését, és kéri a tárgyalás mellőzését.) Ez utóbbi „vádalku” néven vált közismertté, amelyet az Egyesült Államoknál – nem tévedés –

³¹ Erdei Árpád: A célszerűség rejtélye avagy opportunitás a büntetőeljárásban. In: Gellér Balázs (szerk.): Györgyi Kálmán ünnepi kötet. KJK-Kerszöv, Budapest, 2004, 170. o.

³² Kiss Anna: A sértett eljárásjogi helyzetének erősítése különös tekintettel a pótmagánvád intézményére. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 39. OKRI, Budapest, 2002

az esetek kilencven százalékában megkötnek.³³ De idetartoznak olyan újabb intézkedések, mint amilyeneket az 1995. évi LXI. törvény tett lehetővé, így a felfüggesztett szabadságvesztés, a próbára bocsátás.

Úgy gondolom, a legalitás és az oppportunitás rövid összehasonlításából egyértelműen kiderül, hogy mi köze van a legalitásnak és az oppportunitásnak a *mi jár a bűnért?* problematikájához. A legalitás hézag nélküli, azaz teljes érvényesülése esetén a bűnelkövető azt a büntetést kapja, amelyet a Btk. előír, ami – legalábbis formálisan – „jár neki”, míg az oppportunitás akárcsak kisebb érvényesülése esetén a büntetés nagysága valamilyen később ábrázolandó irányban eltér ettől. Következésképpen röviden meg kell vizsgálni, tényleg szükség van-e, és ha igen, ilyen mértékben a magyar jogrendszer oppportunitására, hasznokkal vagy károkkal jár-e az oppportunitás részleges érvényesülése.

Ha a legalitás és oppportunitás elvét egymással összehasonlítjuk, akkor egyértelműen kiderül ellentétességük: míg a legalitás azt követeli parancs formájában a jogi apparátustól, hogy érvényesítse a vele szemben támasztott előírásokat, tehát ne kivételezzon, addig az oppportunitás épp ellenkezőleg, azzal a követelménnyel lép fel, hogy a jogalkalmazók ne teljesítsék minden esetben a számukra előírt utasítást. A legalitás abba az irányba mutat, hogy a bűnelkövető azt kapja, ami jár neki, míg az oppportunitás ellenkezőleg, azzal jár, hogy a tettes ne abban részesüljön, ami megilleti (hanem kevesebben, ha egyáltalán megbüntetik). Ennek következtében a témával foglalkozó büntetőjogászoknak és kriminológusoknak állást kell foglalniuk abban a kérdésben, hogy kitartanak-e a teljes legalitás mellett, vagy elismerik az oppportunitás – legalább részleges – létjogosultságát. Erdei Árpád szerint a szakirodalom véleménye megoszlik ebben a kérdésben. „Vannak akik (az oppportunitást) szükségesnek, mások szükséges rossznak tartják, és vannak, akik szerint a jogállamban az oppportunitásnak nem szabad teret kapnia.”³⁴ Így például Király Tibor súlyos ellenvetéseket hoz fel a tárgyalás mellőzésével szemben: kifogásolja, hogy ebben az esetben kárba vesznek olyan demokratikus büntetőeljárási értékek, mint a bíróság társadalom által való ellenőrzése, a kontradiktórius elv (lehetőség a szemben álló vélemények nyilvános ütköztetésére, a közvetlenség).³⁵ Hasonlóképpen Kiss Anna mutat rá arra, hogy a vita még nem eldöntött, abban a kérdésben, hogy „kitartanak-e a jelenlegi legalitás mellett vagy inkább a cél-

³³ Bárd Károly: i. m. 75–95. o.

³⁴ Erdei Árpád: i. m. 166. o.

³⁵ Kiss Anna: A tárgyalás mellőzésének elméleti és gyakorlati kérdései. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok, 33. OKRI, Budapest, 1996, 168. o.

szerűségi szempontok elsődlegességére hivatkozva az opportunitás elsődlegességét érvényesítik”.³⁶ Az utóbbi lehetséges indokaira mutat rá Domokos Andrea, amikor a következőket írja: „Ma már olyan elképzelések is teret nyernek, amelyek alapján nem olyan természetes, hogy a bünt büntetés követi. Az opportunitás elve: célszerűségi, pergazdaságossági okokból az állam lemond a büntetésről vagy azt halasztja.”³⁷

A most vázolt ellentétek ismeretében joggal vetődik fel a kérdés: miért van szükség a kisebb vagy nagyobb fokú opportunitásra, ha a neoklasszikus irányzat által ajánlott legalitás önmagában kielégíti azt az igényt, amelyet az állam, illetve a nagyközönség támaszt a bűncselekmények „üldözésével” kapcsolatban. Bánáti János, a Magyar Ügyvédi Kamara elnökének véleménye szerint „Nálunk a többség így vélekedik: Nem kell olyan sokat vacakolni a bűnözőkkel, féljék el őket mielőbb a kiszabható lehető legsúlyosabb büntetésre, és kész”.³⁸

Az opportunitás szükségessége mellett legalább két érvet szoktak felhozni. Az egyik, hogy ha az igazságszolgáltatás teljes mértékben eleget tenne a legalitás követelményének, akkor összeroppanna. Erdei Árpád kifejezésével a legalitás teljes követése „elviselhetetlen terhet” jelentene a büntető igazságszolgáltatás számára. Ezért már száz évvel ezelőtt elkezdődött a legalitás erőzítője azzal, hogy a bíróságnak 1908 óta lehetősége volt bizonyos esetekben felfüggeszteni a szabadságvesztést, a fiatakorúakat pedig próbára bocsáthatta. Ez a folyamat folytatódott 1950-ben, amikor a cselekmény minimális társadalmi veszélyessége esetén nem szabtak ki büntetést. A rendszerváltozás után ez a tendencia megmaradt: az 1998. évi XIX. és az 1999. évi CX. törvény szabályozta a vádalkut és a tárgyalás mellőzésének feltételeit. A folyamatban közrejátszott az a tény is, hogy a magyar börtönök túlszűfoltak voltak és mindmáig azok maradtak. (Egyes felmérések szerint a magyar börtönökben arányosan ötven-hatvan százalékkal több elítélt van, mint a nyugati országokban.)

Volt azonban egy másik ok is: a büntetőjogászok és a kriminológusok számottevő része szerint általában túl szigorú a bűnök megítélése (természetesen korántsem minden esetben) és az opportunitás szélesebb mértékű érvényesítése,

36 Kiss Anna: A büntetőeljárás reformja. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 38. OKRI, Budapest, 2000, 173. o.

37 Domokos Andrea: A büntetőpolitika változásai Magyarországon. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2008, 25. o.

38 Fekete Gy. Attila: Bánáti János: A „rendszer” maga gyártja a kezelhetetlenül nagy ügyeket. Miért húzódnak el a büntetőeljárások? Népszabadság, 2010. február 12.

http://www.nol.hu/belfold/20100212-miert_huzodnak_el_a_buntetoeljarasok_

ami szükségszerűen a büntetések enyhítésével jár együtt, némileg segít a probléma megoldásában. Emellett különösen a tárgyalás mellőzése annyiban is megkönnyíti a bíróságok munkáját, hogy leveszi a vállukról a súlyos bizonyítási terheket. (Mint ismeretes, valószínűség alapján nem lehet a terhelteket elítélni.)

A következő kérdéscsoport, amelyet röviden meg kell vizsgálni, a börtönbüntetéssel függ össze, amely azokban az országokban, ahol eltörölték a halálbüntetést, a legsúlyosabb szankciónak számít. Foucault szerint, de a börtönpszichológusok és börtönszociológusok szerint is, a börtön mélyen ellentmondásos intézmény. Egyrésztől ugyanis a börtön szinte vitathatatlan előnye, hogy „kivonja a bűnözőt a forgalomból”, azaz garantálja a szabad embereknek, hogy a bebörtönzöttek – legalábbis ellenük – nem követnek el újabb bűncselekményeket. Márpedig a *mi jár a bűnért?* kérdésfeltevésnek szükségszerű velejárója az a kérdés, hogy *mi jár a nem bűnöző, azaz jogkövető embernek*. Az utóbbira az egyik válasz, hogy az állam (állami szervek) gondoskodjon arról, hogy hiányozzanak a bűnelkövetés feltételei. Ilyen feltétel pedig, hogy a potenciális elkövető börtönbe van zárva.

A foglyok azonban elvesztik emberi jogaik egy részét, nemcsak a mozgásszabadságot, de a szexuális szabadságot is, a világgal való kapcsolatuk is korlátozottá és ellenőrzötté válik (a leveleiket a börtönhatóságok elolvassák stb.). Továbbá kialakulnak bizonyos prizonizációs ártalmak, szinte mindent parancsra tesznek, így csaknem elvesztik az önálló döntésekre és az önálló életvitelre való képességeiket, és könnyen a cellatársaik befolyása alá kerülnek. Nem véletlenül írták a börtönökkel foglalkozó kutatók a következőket: „*Aligha csodálható, hogy a bűnözők jó útra terelésének feladata ma is ellentmondásokkal telített, ha nincsenek kidolgozva egyértelműen hatásos módszerek többé-kevésbé egyértelműen meghatározott célok elérésére.*”³⁹ Ezért van számos híve a kriminológusok között annak a felfogásnak, hogy alkalmazzanak a bíróságok több alternatív büntetést, így pénzbüntetést, közérdekű munkára ítélest, valamint próbára bocsátást és felfüggesztett büntetést, amikor is természetesen elvesznek a börtönbüntetés hátrányai, de az előnyei is.

Az áldozatok jogosítványai

A következő probléma a bűncselekmények áldozatainak szerepe. Ez a kérdéskör azért merül fel, mert a bűncselekmények többségénél az adott ese-

³⁹ Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002, 112. o.

ménynek „vesztése” is van, aki joggal érdekelt abban, hogy mi jár az elkövetőnek. (Azért csak többségében, mert vannak olyan jogsértő magatartások, amelyek nem járnak együtt az áldozatok megkárosításával. Ilyen például a balesetet nem okozó gyorshajítás.)

A sértett azonban nemcsak annyiban érdekelt, hogy erkölcsi elégtételt kap, ha az elkövető megkapja a megérdemelt büntetését, hanem annyiban is, hogy kap-e kompenzációt. (E tekintetben kivételnek tartjuk azt, aki oly mértékben követi a keresztény erkölcs megbocsátási követelményét, hogy abban az esetben is megbocsát a neki jogellenesen kárt okozó bűnelkövetőnek, ha az súlyosan megkárosítja őt. Lásd például a püspököt Victor Hugo regényében, ő nemcsak hogy nem jelenti fel a templom kincseinek elrablóját, hanem segít neki visszatalálni a társadalomba.)

Kezdjük azzal, hogy noha az többé-kevésbé közismert, megadjuk a sértett definícióját. E szerint a sértett az, „akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette”.⁴⁰ Ami pedig a sérelmet illeti, az a definíció szerint lehet testi, szellemi vagy érzelmi, de gazdasági is.⁴¹

Az, hogy bűnelkövetés esetében a sértettnek is „jár valami”, a jognak szinte a kezdetétől egyik alapelve. Korántsem véletlen ezért, hogy az ősi időkben a kompenzáció különböző formái is a jelentősebb büntetések közé számítottak. Ezzel párhuzamosan a sértettnek érdekeltsége folytán jogi szerepe is volt. Az ókorban és a középkorban, sőt az újkor elején is a sértett érdekei a bűnüldözés vonatkozásában háttérbe szorultak. Ez a folyamat Magyarországot is jellemezte. Ezért a sértettek jogi helyzetével foglalkozók szóvá tették az itt jelentkező fogyatékoságokat. A hatvanas években írt tanulmányában Király Tibor rámutat arra, hogy a sértett szerepe a bűnvádi eljárásban jelentéktelenné lett, a sértett ebben alárendeltté válik. Így nem tehet fel kérdéseket a vádlottnak, nem fellebbezhet, nem élhet a pótmagánvád jogával. Az utóbbira akkor kerülhetne sor, ha az ügyész nem emel vagy elejti a vádat.⁴² Néhány évtizeddel később a témával foglalkozók megállapították, hogy még nem változott igazán pozitív irányban a helyzet. Így Kiss Anna szerint csak az állam szolgáltat igazságot, a sértett mellékszereplő maradt. Ehhez hozzáfűzi: a szankció célja már régen nem a sértett kompenzációja, a büntetőjogi felelősség alapja a közösségen esett sérelem, így a szankció nem

40 Kiss Anna (2002): i. m. 165. o.

41 Kiss Anna: A közvetítői eljárásról. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 43. OKRI, Budapest, 2006, 242. o.

42 Király Tibor: A sértett a büntetőeljárásban. Magyar Jog, 1968/2., 77–79. o.

szolgálja az egyéni kárpótlást. Sőt az eredményes reszocializáció még a morális elégtétel érzésétől is megfosztja a sértettet.⁴³

E néhány évtized alatt azonban jelentős előrehaladás mutatkozott a vonatkozó szakirodalom terén. Létrejött a bűncselekmények áldozataival foglalkozó szaktudományág, a viktimológia. Továbbá az ENSZ 1985-ben nyilatkozatot adott ki a bűncselekmények és hatalmi visszaélések áldozataival kapcsolatban, ebben javaslatokat fogalmazott meg, hogyan lehetne változtatni az áldatlan helyzeten. Ezek közé tartozik a kompenzációs kötelezettség mint fő- vagy mellékbüntetés, az áldozat megvédése a tettes esetleges bosszújától stb. 1997-ben az ENSZ újabb ajánlásokat adott ki: ezúttal a sértettek informálását, a jogi felvilágosítást, valamint a sértetteknek nyújtandó gyors anyagi, illetve pszichikai segítséget ajánlotta a tagállamainak figyelmébe. (1999-ben a mediáció szükségességére hívta fel a tagállamok figyelmét. A mediáció az az eljárás, amikor egy közbenjáró segítségével a tettes és az áldozat megállapodik a nyújtandó kártérítésről.)

Ennek nyomán a magyar szakirodalomban is megjelentek az áldozatok helyzetével foglalkozó írások, továbbá javaslatok születtek a sértettek jogi helyzetének javítására, és ennek meglett a jogalkotási következménye. Emellett létrejött a Fehér Gyűrű Egyesület, amelynek feladata az áldozatok segítése jogos érdekeik érvényesítésében.

Ezek között az egyik legjellegzetesebb *Vigh József* írása, amely az eddig egymással versenyző koncepciók, a retributív és a prevenciós helyett egy harmadikat helyez előtérbe: az úgynevezett resztoratívot. A resztoratív irányzat fő jellemzője, hogy az áldozatot helyezi a középpontba. Háttérként az előző két felfogás kritikája szolgál, közte az, hogy a jelenlegi igazságszolgáltatási rendszer igazságtalan, mert nem kapcsolódik össze az áldozatok kártalanításával. Ezzel összefüggésben az igazságszolgáltatás fő feladatát abban látja, hogy kártalanítsa az áldozatot. Ennek ideológiai alapja a bűncselekmények determináltsága, eszköze pedig a tettes és az áldozat megegyezése a jóvátételről; avagy a kártérítés mint büntetés. Ezzel egyben megszűnne az állam büntetőmonopóliuma.⁴⁴

Úgy gondolom, hogy Vighnek csak részben van igaza. Helyesnek látszik az a törekvése, hogy növekedjen az áldozat szerepe az igazságszolgáltatásban, különösen a kártalanítás vonatkozásában, de abban is, hogy az áldozatot megillessen a pótmagánvád joga stb. Ahol eltér a véleményünk, az az, hogy

⁴³ Kiss Anna (2002): i. m. 162–164. o.

⁴⁴ Vigh József: Új irányzat a büntető igazságszolgáltatásban. In: Gellér Balázs (szerk.): i. m. 598–601. o.

egy büntetőügy tárgyalásának továbbra is az kell hogy legyen az elsődleges feladata, hogy történt-e bűncselekmény, és ha igen, ki az elkövetője. És csak ennek alapján merülhet fel az a kérdés, hogy hajlandó-e a tettes a sértett kártalanítására, és mi történjen, ha ezt különböző okokból megtagadja. Emellett megoldatlan probléma az is, hogy a tettesek jelentős részét nem jellemzik azok az anyagi lehetőségek, amelyek révén kompenzálhatná a sértettet.

Ellenben jogosnak látszik az a bíráló, amely arra utal, hogy az eredményes igazságszolgáltatás szempontjából korántsem közömbös, hogyan viszonyulnak a sértettek az elkövetett bűncselekményekhez. Így Kiss Anna rámutat arra, hogy a bűncselekmények nagy százalékában azért nem jutnak a bűncselekmények a hatóság tudomására, mert a kárvallottak – különböző okokból – nem tesznek feljelentést.⁴⁵

Az áldozatok jogait keveslő írárok hatására történtek pozitív jogi változtatások. Így az 1998. évi XIX. törvény a sértett jogi pozícióját erősítendő megadta számára a pótmagánvád jogát, valamint azt, hogy különlegesen védett tanú lehessen. (Utóbbi védheti meg őket a tettes esetleges bosszújától.) Mindeközben továbbra sincs a sértettnek fellebbezési és vádemelési joga. Ezért többen javasolták, hogy külön jogszabályban garantálják a sértettek jogait. Ezeket *Fehér Lenke* a következőképpen foglalta össze: tisztelet, státus elismerése, információkhoz való jog, jogorvoslat, fizikai biztonság, kompenzációhoz való jog. Ha szükséges, állami alapokból.⁴⁶

Ezzel párhuzamosan létrejött egy nemzetközi mozgalom, amely célul tűzte ki, hogy az igazságszolgáltatás középpontjában a sértett álljon. Jelszava a *Justice for all*. Ennek jegyében összefoglalta, hogy miben álljanak a sértettek jogai. Ezek a következők: méltányos védelem a vádlottal szemben, pontos értesítés a bírósági eljárásokról, a részvétel lehetősége, jog a meghallgatáshoz, konzultációs lehetőség az ügyvéddel, teljes kárpótlás, tiszteletteljes és igazságos bánásmód.⁴⁷

A sértett jogi jellegű jogosítványai mellett, érthetően, abban is érdekelt, hogy kárpótlást kapjon, már amennyire ez egyáltalán lehetséges. (Létezik ugyanis olyan – jogi szaknyelven – nem anyagi veszteség, például a hozzátartozó bűncselekmény következtében történő elvesztése, ami pótolhatatlan.) A felmérések szerint az elkövetők bizonyos hányada hajlandóságot mutat ar-

⁴⁵ Kiss Anna: A sértett szerepe a büntetőeljárásban. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok, 34. OKRI, Budapest, 1997, 241. o.

⁴⁶ Fehér Lenke: Az áldozatok jogai és az áldozatokat segítő szervek. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok, 33. OKRI, Budapest, 1996, 124. o.

⁴⁷ Domokos Andrea: i. m. 76., 87. o.

ra, hogy kárpótlásban részesítse az áldozatot. Ez függ a hozzáállásától, de az anyagi lehetőségeitől is. Ennek megvalósítására szolgál a mediáció intézménye, amikor is egy közvetítő segítségével megegyezés jön létre az elkövető és a sértett között. Ebben az esetben – bizonyos feltételek között – az ügyész eláll a vádemeléstől, és a bíróság nem hoz elmarasztaló ítéletet. A legfontosabb feltétel, hogy az adott bűncselekményre a Btk. ne szabjon ki három évnél súlyosabb büntetést. A 2006. évi LI. törvény szerint: „*Nem büntethető, aki személy elleni, közlekedés vagy vagyon elleni bűncselekménnyel, három évnél nem súlyosabban büntetendő cselekménnyel okozott kárt a sértettnek közvetítői eljárás keretében megtérítette vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette.*” Igaz, a törvény tartalmaz még egy időbeli korlátot, amennyiben korlátlanul enyhíthető a büntetés, feltéve, hogy a Btk. nem ír elő öt évnél nagyobb kiszabható büntetést.

Ez azonban rögtön jelzi a mediációs úton létrejövő jóvátételi intézkedés ellenmondásos voltát és egyben utal a resztoratív célok korlátozottságára. A mediáció kétségtelen értéke, hogy elősegíti a bűncselekmény előtti állapotok megközelítő helyreállítását, és ennyiben jogos kárpótlást nyújt a sértettnek. Mindamellet a három-, illetve ötéves határ következtében a mediáció éppen a súlyosabb, társadalmilag veszélyesebb bűncselekményeknél nem alkalmazható. (Egyebek között azért, mert a bűnözők egy része a rablásból, a pénzmosásból, sikkasztásból hatalmas eltitkolt vagyonhoz juthat, amelynek segítségével „kivásárolhatná” magát, elkerülve a jogos büntetést.) Ez azonban azt jelenti, hogy jelenleg csak a károsultak kisebb hányada számíthat arra, hogy az ellenük elkövetett bűncselekmény terheltjétől jóvátételben részesül, és a jóvátétel az esetek többségében csak részleges marad. Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy nem köteles-e az állam kárpótolni az áldozatot. Vigh József szerint az állam „nagylelkűsége” nyilvánul meg abban, hogy 2000 óta kárpótlásban részesíti a sértetteket, de csak a minimálbér háromszorosáig, továbbá a szűkös források miatt csak a rászorulókat részesülnek némi jóvátételben. (Márpedig a bűncselekmények jelentős hányadánál az elszenvedett kár ennél nagyobb. Gondoljunk például azokra, akiknek ellopták a gépkocsiját.) Egyébként a *mi jár a sértettnek?* sem olyan kérdés, amelyre egyértelmű válasz lehet adni. Mégpedig azért, mert a viktimológia szerint a bűncselekmények egy részénél az áldozat is felelős a bűncselekmény bekövetkeztéért. Így például akkor, amikor a súlyos testi sértésnél előzőleg provokálja az elkövetőt, és számos más esetben is.

Összegzés

Összefoglalásként érdemes megvizsgálnunk: milyen eredményre jutottunk? Abból indultunk ki, hogy a közvélemény a jogot tekinti annak a társadalmi alrendszernek, amely helyes választ ad az alapproblémára. Mégpedig azért, mert az eddig vizsgáltak közül egyedül a jog, közelebbről a büntetőjog az, amely – viszonylag – teljes bűnkatalógust ad, mivel taxatívan elsorolja azokat a bűnöket, amelyeket a jog az adott időben annak nyilvánít, továbbá tartalmazza a rájuk adandó büntetéseket is. Igaza van-e a közfelfogásnak? Nézetem szerint részben igen, részben nem. Annnyiban igaza van, amennyiben összehasonlítva a vallási és politikai válaszokkal a jogot, az kétségtelenül teljesebb és kezelhetőbb választ ad a felvetődő kérdésekre. Annnyiban azonban nem, hogy a fejtegetésekből egyértelműen kiderült, mind a jog bűnkonceptiója, mind a büntetésekre vonatkozó nézetei egy sereg nem teljesen megoldott kérdést tartalmaznak, ennek következtében mindkét területen számos tennivalójuk van a büntetőjogászoknak és kriminológusoknak, valamint az arra felhatalmazott állami szerveknek.

IRODALOM

- Bárd Károly:** A büntető hatalom megosztásának buktatói. KJK, Budapest, 1987
- Boros János – Csetneky László:** Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002
- Domokos Andrea:** A büntetőpolitika változásai Magyarországon. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2008
- Erdei Árpád:** A célszerűség rejtélye avagy opportunitás a büntetőeljárásban. In: **Gellér Balázs (szerk.):** Györgyi Kálmán ünnepi kötet. KJK-Kerszöv, Budapest, 2004, 170. o.
- Fehér Lenke:** Az áldozatok jogai és az áldozatokat segítő szervek. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok, 33. OKRI, Budapest, 1996, 124. o.
- Fekete Gy. Attila:** Bánáti János: A „rendszer” maga gyártja a kezelhetetlenül nagy ügyeket. Miért húzódnak el a büntetőeljárások? *Népszabadság*, 2010. február 12. http://www.nol.hu/belfold/20100212-miert_huzodnak_el_a_buntetoeljarasok_
- Földesi Tamás:** Gondolatok a társadalmi veszélyesség kategóriájának büntetőjogi szükségességéről. *Belügyi Szemle*, 2003/11–12.
- Garland, David:** Punishment and modern society: A study in a social theory. Clarendon Press, Oxford, 1990
- Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévai Miklós (szerk.):** Kriminológiai ismeretek – Bűnözés – Bűnözéskontroll. Corvina Kiadó, Budapest, 1996
- Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévai Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika:** Magyar büntető jog. Complex Kiadó, Budapest, 2007

Horváth Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981

Irk Ferenc: Bünnmegelőzés és súlypontok. In: **Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára (szerk.):** Tanulmányok Szabó András 70. születésnapjára. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1998

Irk Ferenc: A morál és a büntetőjog időszerű kérdései. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 37. OKRI, Budapest, 2000, 261. o.

Kerecsi Klára: A kriminológia és a büntetőpolitika kapcsolata. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 41. OKRI, Budapest, 2003, 153. o.

Király Tibor: A büntető hatalom korlátai. In: **Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára (szerk.) (1993):** i. m. 79. o.

Király Tibor: A sértett eljárásban. *Magyar Jog*, 1968/2.

Kiss Anna: A tárgyalás mellőzésének elméleti és gyakorlati kérdései. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 33. OKRI, Budapest, 1996, 168. o.

Kiss Anna: A sértett szerepe a büntetőeljárásban. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 34. OKRI, Budapest, 1997, 241. o.

Kiss Anna: A büntetőeljárás reformja. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 38. OKRI, Budapest, 2000, 173. o.

Kiss Anna: A sértett eljárás jogi helyzetének erősítése különös tekintettel a pótmagánvád intézményére. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 39. OKRI, Budapest, 2002

Kiss Anna: A közvetítői eljárásról. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 43. OKRI, Budapest, 2006, 242. o.

Kövér Ágnes: A büntetés elméletének kritikai megközelítése. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 33. OKRI, Budapest, 1996, 86., 87. o.

Ligeti Katalin: A jogállami büntetőjogról. In: **Wiener A. Imre (szerk.):** Büntetendőség – büntethetőség. KJK–MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1999, 106. o.

Mészáros Ádám: Adalékok a jogellenesség tanához. In: **Virág György (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 46. OKRI, Budapest, 2009

Paláncsai Tiborné: Hogyan büntessünk a jogállamban, avagy hogyan váltható „apróbb pénzre” a büntetőjogi paradigmaváltás? In: **Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára (szerk.):** Deviancia, emberi jogok, garanciák. T-Twins Kiadó, Budapest, 1993, 105. o.

Sellin, Thorsten – Wolfgang, Marvin E.: The Measurement of Delinquency. John Wiley and Sons, New York, 1964

Szabó András: A büntett és büntetése. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979

Vámbéry Rusztem: Büntetőpolitika. In: **Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára (szerk.):** i. m. 20. o.

Vigh József: Új irányzat a büntető igazságszolgáltatásban. In: **Gellér Balázs (szerk.):** i. m. 598–601. o.

Wiener A. Imre (szerk.): Büntetendőség – büntethetőség. KJK–MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1999